

XVI. yüzyıl sonlarına ait fildişi kemer tokası (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Envanter nr. 482)

hafaza edilen kokulu yağ gibi maddele-ri sürünmekte bir sakınca görmezlerdi. İbn Sîrîn ve İbrâhîm en-Nehaî fildişi ticaretini meşrû kabul etmişlerdir (Buhârî, "Vuđû", 67) ki bu durum aynı zamanda onların fildişini temiz saydıklarını da gösterir (İbn Hacer, II, 138). Zübeyr b. Avvâm'ın torunu Hişâm b. Urve babasının fildişinden bir tarağı ve bir müddü (yaklaşık 0,7 litrelik bir ölçek) olduğunu söyler; Tâvûs'un da sapı fildişinden yapılmış bir bıçağının bulunduğu rivayet edilir (Abdürrezzâk es-San'ânî, I, 69). Fildişini hoş görmeyen rivayetler dahi (a.e., I, 68) özellikle tâbiîn döneminde fildişi eşyanın kullanıldığına işaret etmektedir. Fakihler fildişine, genellikle meytenin (hayvan leşi) eti dışında kalan yün, deri, boy-nuz gibi kısımlarının kullanılıp kullanılmayacağı tartışmasında yer vermişler ve bunlardan meytenin hiçbir yerinden faydalanılamayacağını savunan bazıları, filin boğazlanması imkânsız olduğu için ölüsünü her halükârda meyte kabul etmiş ve dişini de aynı sebeple haram saymışlardır. Hz. Peygamber'den sonra gelen, fütuhât sonucu zenginleşmiş müslümanların fildişi eşya kullandıkları muhakkaktır. Câhiz, Ahnef b. Kays'ın Kûfeli'liler'e karşı, "Biz sizden fildişi, değerli kereste, ipek ve haraç bakımından daha zenginiz" diye övündüğünü söyler ve bunu fildişinin çok değerli bir madde olduğuna delil gösterir (*Kitâbü'l-Ḥayevân*, VII, 231-232).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "hṭn" md.; Buhârî, "Vuđû", 67; Herodotos, *Tarih* (trc. Müntekim Ökmen), İstanbul 1973, III, 97, 114; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, I, 68-69; Câhiz, *Kitâbü'l-Ḥayevân*, VII, 116-117, 231-232; Hatib et-Tebrîzî, *Şerhu'l-Kaşâ'id* l-'aşer, Mekke 1985, s. 259-260; İbn Hacer, *Fethu'l-bâṭ* (Sa'd), II, 138; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, III, 39-40; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 316; G. Loben, *Ḥaḍâretü'l-'Arab* (trc. Âdil Züaytır), Kahire 1367/1948, s. 215; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 343; Abdurrahman et-Tayyib el-Ensârî,

Ḳaryetü'l-Fav: Şüretün li'l-ḥaḍâreti'l-'Arabîyye ḳable'l-İslâm fi'l-memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'âdiyye, Riyad 1402/1982, s. 28, 99; H. Lesetre, "Ivoire", *DB*, III, 1042-1046; *NBD*, rs. 114, J. B. Pritchard, "Ivory", *IDB*, II, 773-775; D. J. Wieseman, "Ivory", *NDB*, s. 590-591; R. Pinder-Wilson, "Ädj", *Et*² (İng.), I, 200-203.

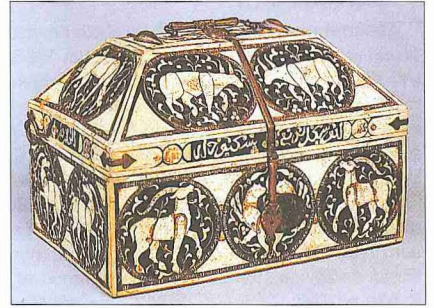
NEBİ BOZKURT

Sanatta Fildişi. Yontmaya elverişli sağlam ve güzel görünüşlü değerli bir malzeme olması sebebiyle lüks eşya yapımında tercih edilen fildişi dünyanın en uzak köşelerine kadar ulaşmış, hemen her bölge ve kültür çevresinde tanınmıştır. Gözeneksiz sık dokulu, kemiksi ve ağır bir yapıya sahip olup keski, kalem, kıl testere matkap gibi aletlerle kolayca işlenebilir ve çok güzel perdah kabul eder. İri blokların oyulmasıyla heykel, biblo, kutu, kaşık, kabza vb. eşya yapımında, levha haline getirilmek suretiyle de kaplama ve kakma işlerinde kullanılır.

İlk ürünlerine tarih öncesi çağlarda, mamut dişi parçalar üzerine çizilmiş hayvan tasvirleri ve yine mamut dişinden oyulmuş tanrı figürinleri (heykelcik) şeklinde rastlanan fildişi işçiliği Çin'den Eski Mısır'a, Roma'ya kadar bütün büyük uygarlıklarda en gözde sanat kollarından birini oluşturmuş, Bizanslılar'da ise doruğa çıkmıştır. İslâm dünyasındaki ilk fildişi işçiliğinin birçok sanat dalında olduğu gibi Irak ve Mısır'ın fethinden sonra ortaya çıktığı ve kendi kişiliğini buluncaya kadar da özellikle Bizans sanatının etkisinde kaldığı görülmektedir. Her iki kültür çevresinin bazı ürünleri birbirine o kadar yakındır ki bunları ayırmak mümkün değildir. İslâm merkezleri bu sanatta kısa sürede gelişmiş, Irak ve Mısır'dan sonra Sicilya ile İspanya da bu üretime girmiştir.

Ahşap üzerine fildişi kakma cüz mahfazası (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Ahşap eserler, Envanter nr. 3)

XII-XIII. yüzyıllara ait fildişi, ahşap ve altın kaplanmış bakır sandukçe (*al-Andalus* [ed. J. D. Dodds], New York 1992, s. 265)

İslâm sanatında fildişi işçiliğinin en üst düzeye Endülüs'te ulaştığı görülür. Burada da fildişi daha çok Emevî, Abbâsî ve Fâtımîler'de olduğu gibi minber, kapı kanadı ve diğer ahşap eşya üzerine uygulanan kakmacılıkta ve ayrıca üzerleri bitki, hayvan, insan figürleriyle süslenmiş farklı şekillerdeki sandukçelerle mücevher ve parfüm kutularının yapımında kullanılmıştır. Endülüs fildişi işçiliğinin değerli eşya üreten atölye ve sanatçıların toplandığı başlıca merkezleri arasında Kurtuba ile Medînetü-z-zehrâ dikkat çeker. Başlangıçta bütün Emevî sanatında olduğu gibi güçlü Bizans etkisi altında kalınmış, ancak zamanla özel formlar geliştirilmiştir. Halifeler, vezirler ve diğer devlet büyükleri için yapılan sandukçe, kutu ve çekmeceler üzerinde tarihlerin ve kişi adlarının yazılı olması Endülüs fildişi eserlerine belgesel bir değer kazandırmaktadır; bu isimlerin en önemlileri II. Abdurrahman ile II. Hakem'dir. İlk örneklerine IV. yüzyıl Bizans sanatında rastlanan, İslâm sanatında ise Endülüs'ün karakteristiği olan bu kutu ve çekmecelerden yuvarlak gövdeliler tabii silindirik şekli muhafaza edilen fildişinden oyularak yekpâre, dörtköşe gövdeliler ise fildişi levhalardan parçalı olarak yapılmıştır. Bunların dış yüzleri genellikle dilimli madalyonlar, sahne teşkil eden kompozisyonlar, hayvan figürleri ve arabesk tarzda girift bitki motifleriyle süslenmiştir. Genellikle bombeli olan kapaklarının kenarında küfi hatla yazılmış besmele, âyet ve hadisler, çeşitli dualar bulunmakta, ayrıca hediye verenle verile-nin ad ve unvanları ile yapıtın tarihi, bazan da yapan ustanın adı kaydedilmektedir. Bazı örneklerde insan, hayvan ve bitki kompozisyonlarının yerini ajur tek-

XI-XII. yüzyıllara ait fildişi av borusu (Museum für Islamische Kunst - Berlin)

niğiyle oyulmuş şebeke halinde sembolik çiçek motifleri almıştır.

Anadolu Selçukluları'ndan itibaren gelişmeye başladığı görülen Türk kakma işçiliği (sedefkârî) sedef, bağa ve diğer malzemeler yanında fildişini de kullanmıştır. Kakma, yapıştırma ve kaplama tekniklerinin uygulandığı Osmanlı eserlerinin başlıca örnekleri İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Topkapı Sarayı Müzesi ve Askerî Müze'de bulunmaktadır. Ahşap kapı kanatları, pencere kepenkleri, rahleler ve Kur'an mahfazalarında görülen fildişi kakmalar, hat ve bitki süslemelerini ait oldukları devrin üslûbuna uygun biçimde yansıtmaktadır. Bunlardan başka beşik, tüfek kabza ve kundakları, aynalar fildişinin kullanıldığı diğer eşya arasındadır. Bu tür uygulamalarda çok defa bağa, abanoz ve sedefle yan yana kakılan veya yapıştırılan fildişi parçalar doku ve renk özelliği sebebiyle, farklı malzemelerden oluşan kompozisyonlara ayrı bir zenginlik katmaktadır.

Osmanlı sanatında fildişi, ek malzeme olarak üzerinde yer aldığı eşyayı zenginleştirdiği gibi ana malzeme olarak da kullanılmıştır. Fildişinin başlı başına ele alınıp biblo gibi işlendiği eserler ayrı ve özel bir yer tutar. Çoğunlukla kalemtraş sapları ve makta'larda görülen bu uygulama, fildişi işleme imkânlarının ne derecede zengin olduğunu göstermektedir. Fonksiyonu gereği düz levhalarından kesilerek çeşitli profillerle şekillendirilen makta'lar ajur tekniğinde oyularak âdeta dantel gibi işlenmiştir. Bu eserlerde birkaç santimetrekalırlık alan içerisine, çeşitli bitki kompozisyonları ile tuğra ve yazıların büyük bir ustalıkla yerleştirildiği görülür. Kalemtraş sapları da bu malzemenin kullanıldığı en güzel örnekler arasındadır. Fildişinin ayrıca Osmanlı tesbihçiliğinde de önemli bir yeri vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

G. Migeon, *Manuel d'art musulman II, Les Arts plastiques et industriels*, Paris 1907, s. 125-148; J. Ferrandis, *Marfiles y Azabaches Espanoles*, Barcelona 1928; J. Beckwith, *Caskets from Cordoba*, London 1967; E. Kühnel, *Die Islamische Elfenbeins-kulturen*, Berlin 1971; S. M. Imamuddin, *Muslim Spain*, Leiden 1981, s. 119; M. Rogers, "Osmanische Elfenbeinkunst", *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit*, Frankfurt 1985, II, 339-342; B. Brend, *Islamic Art*, Cambridge 1991, s. 56-59; *Al-Andalus* (ed. J. D. Dodds), New York 1992, s. 41-47, 190-203, 264-269, 282-292; Can Kerametli, "Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyuma, Sedef, Bağ ve Fildişi Kakmalar", *TEİD*, IV (1961), s. 5-13; R. Pinder-Wilson, "Ađi", *Eİ²* (İng.), I, 200-203.

SELÇUK MÜLÂYİM

FİLDİŞİ SAHİLİ

Batı Afrika'da bir ülke.

- I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA
- II. TARİH
- III. ÜLKEDE İSLÂMİYET

Resmî adı République de Côte-d'Ivoire olan ülkeyi güneyden Atlas Okyanusu, doğudan Gana, kuzeyden Burkina Faso ve Mali, batıdan Liberya ile Gine çevirir. Yüzölçümü 322.462 km², nüfusu 12.657.000 (1990 tah.), fiili ve yasama başşehir Abican, belirlenen yeni hukukî başşehir Yamoussoukro'dur.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Kabaca bir dikdörtgeni andıran ülke topraklarının yer yer lagünler bulunan güneydeki sahil şeridi, birbirini takip eden deniz kulakları ile kumluk arazi den oluşur; batı kesimi nisbeten alçak ve düzdür. Kuzeyden gelen akarsular bataklık oluşturdudan sonra denize ulaştıkları için kıyıda çok az sayıda tabii liman vardır. Sahil bölgesinden kuzeye doğru gidildikçe topografya yavaş yavaş yükselir; orta ve kuzey kesimlerde yükseklik 500-1500 m. arasında değişir. Yalnız batı ve kuzeybatıdaki Liberya, Gine ve Mali ile sınır teşkil eden bölgelerde dağlık alanlar bulunmaktadır. Yükseltisi 1340 metreye ulaşan Dan dağlarının batısında bölgenin en yüksek noktası olan Nimba dağı (1752 m.) yer alır.

İklim özelliklerinde coğrafi konumun etkisi büyüktür. Yaklaşık olarak ülkeyi ortadan ikiye bölen 8. kuzey enleminin kuzeyinde ve güneyinde iki farklı iklim bölgesi seçilir. Yıllık ortalama yağış miktarı 1400 mm. kadar olan ve aralık-şubat arasında bu yağışın ancak % 2'sini alan kuzey güneye göre daha kuraktır. Belirgin bir kurak mevsimin bulunma-

dığı güney bölgesi nisbeten nemlidir ve 1500-2000 mm. arasında yıllık yağış alır. Ülke toprakları bitki örtüsü bakımından güneyden kuzeye doğru birbirine paralel dört kuşağa ayrılır. Genişliği 64 kilometreyi geçmeyen dar sahil kuşağını yer yer deniz kumulları, lagünler, bataklıklar ve daha çok doğu kesimlerinde mangrov ormanları kaplar. Bunu Afrika maunu ve tik ağacı gibi kerestesi değerli ağaç türlerinden oluşan ekvatorial yağmur ormanları kuşağı takip eder. Daha sonra gelen ve aslında yine ormanlık olan üçüncü kuşakta büyük ölçüde kahve, kakao ve palmiye çiftlikleri yer alır. Kuzeyde ise yer yer ormanların yanında yüksek boylu otsu bitkilerin oluşturduğu savan bölgesi bulunur. Ülkedeki bütün akarsular kaynaklarını kuzey bölgesinden alır ve güneye doğru akarak Gine körfezine dökülür. En önemli akarsular, üzerlerine elektrik enerjisi üretilen barajların kurulduğu Bandama, Sassandra, Comoé ve Cavally'dir.

Ülkenin nüfusu 1990'da 12. 657.000 kişiye ulaşmıştır ve aynı yılın istatistiklerine göre artış hızı % 3,5 dolayındadır. Nüfusun çoğalmasında tabii artışın yanı sıra dış ülkelerden buraya yönelen göçlerin de büyük etkisi vardır. Göçler daha ziyade komşu devletlerden olmakta ve dışarıdan gelenlerin % 60'ını Burkina Fasolu işçiler oluşturmaktadır. Belli başlı şehirlerin nüfusları şöyledir (1984): Abican 1.930.000 (1990 tah. 2.500.000), Man 450.000, Adobo 300.000, Korhogo 280.000, Bouaké 220.000, Yamoussoukro 120.000. Ülkede altmıştan fazla yerli kabile yaşar. Bunların en önemlileri

Fildişi Sahili

